

Terimleştirme

Gülbün Baydur

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
gulbunbaydur@gmail.com

Öz: Terminoloji, mesleği büyük ölçüde etkileyen teknikbilimde önde gelen ülkelerin ortak dili olan İngilizce sözcüklerden yaratılmaktadır. Çeviri, dil ve kültür birliğine dayandırılmaktadır. Dilbilimciler, Türkçe terimlerin oluşturulmasında yabancı dil kadar Türkçe dilbilgisi birikimini de gerekli görmektedirler. Kütüphanecilik, arşivcilik, yeni adıyla “bilgibilim”in hızla değişen ve çeşitlenen yapısı, aynı hızla Türkçe sözcüklerle de yansıtılmış olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Terimleştirme, dilbilgisi.

Dil ve Kültür

Aksan (2011a, s. 9)’a göre “dil, bir anda, kısaca tanımlanamayacak kadar çok yönlü, insana özgün bir gerçekliktir”. Dilin önemli özelliklerini sıralamak gerekirse, dil toplumla ilişkilidir; kültür, tarih, başka toplumlarda kurduğu ilişkilerle dildeki değişimden söz edebiliriz (Aksan, 2011a, s. 17-18; Aksan, 2013).

Kültürler arası etkilenmeler ve alışverişlerin dillerdeki yansımalarına Türkçenin X. yüzyıldan sonra Arapça ve Farsçadan, Tanzimat’tan başlayarak Fransızcadan, 2. Dünya Savaşından sonra da İngilizceden etkilenmiş olmasını gösterebiliriz. Dilin, önce Doğu daha sonra da Batı kültürleriyle yakınlaşması bir kültürel ilişki örneğidir (Eker, 2013, s. 161).

Dil kültürden ayrılamaz. Kültür toplumdan topluma; insandan insana farklılık gösterir (Vermeer, 2007). Bunu örneklemek gerekirse, batı dillerinde teknik ve fen bilimlerindeki yeni buluşları adlandırmada uygulanan benzer yöntemleri gösterebiliriz. Yeni sözcükler, Yunanca sözcükleri bulup bunları önce Latinceye sonra da kendi dillerine çevirerek oluşturulmuştur. Sözü edilen Yunanca, Yunanın güçlü olduğu dönemdeki eski dili olan Helencedir (Antik Yunanca, Eski Yunanca) (Baydur, 1952, s. 50-54).

Türkiye’de İngilizce temelli sözcüklerin yaygınlaşmasıyla başlangıçta, batı dillerini bilen çevirmenlerde bir de Latince ve Eski Yunanca aranmasının gerekliliğini savunanlar olmuştur (Dilde, 1962; Baydur, 1952, s. 21). Bu tür görüşler, geçmişte kullanılan sözcüklerin köklerinde Arapça ve Farsça aranması geleneğinden kaynaklanmış olsa gerek. Diğer yandan yukarıda sözü edilen Batı dillerinden sözcük üretme kültürünün de bu görüşü desteklediği düşünülebilir.

Dil, değişen ve gelişen bir yapıdır. Dilde sözcüklerin de bir ömrü olmaktadır. Sözcüklere yeni anlamlar yüklenmekte, bu nedenle ad değiştirilmekte; toplumsal, teknik çeşitlilik, vb. de dili etkilemektedir. Zaman zaman yabancı dillerden “ödüncleme” (Eker, 2013, s. 148-159) olarak alınan sözcük, deyim ve terimler de eskiyip atılabilmektedir. Sözcüklerin eskimesi; çeviride kök bilgisinin büyük ölçüde göz ardı

edilmesiyle de açıklanabiliyor (Aksan, 1987, s. 25-37). Türkçe, dildeki değişimin ilginç örnekleri arasında gösterilmektedir (Aksan, 2011a, s. 17-18).

Çağdaş Türkçe

Cumhuriyetle birlikte, Savaş sonrası dünyadaki kültürel değişime uygun olarak, Batı kültürüne yönelinmiştir. Bu, dilde Arapça ve Farsça, bir ölçüde Fransızca yerine İngilizce kökenli sözcüklere yer verilmesi gibi bir değişime sebep olmuştur (Baydur, 1952, s. 23-25). İçinde bulunduğumuz yüzyılda Batı toplumlarında teknik bilimdeki gelişimle beraber İngilizce uluslararası iletişim dili olarak izlenmektedir.

Türkiye’de dilde yapılan “özleşme” çabaları, zaman zaman yapılan tartışmalara (Dilde, 1962; Özleştirme, 1978; Baydur, 1952, s. 1-5; Aksan, 1987, s. 54-78) rağmen, dilde bir devrim niteliğindedir. Dilin yabancı sözcüklerden arındırılması; yerine Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması bu dönemdedir. Nitekim Melih Cevdet Anday (1962, s. 63), “dilde özleştirme” konusundaki görüşlerini, “... dilimizden artık anlamını yitirmiş, bizim için öğretimi olmayan yabancı sözcüklerin atılması, bunların yerine öğretimi olan Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması” şeklinde ortaya koymaktadır.

Türkçenin Zenginliği

Bilimsel olarak Türkçenin zenginliği ve büyüklüğü (Aksan, 2013; Aksan, 1987, s. 14; Aksan, 2011b; Eker, 2013, s. 83-84) başlıklar altında gruplandırılabilir. Türkçe:

- Yaşayan diller arasında en eski yazılı eserlere sahip dillerden biridir.
- Çok geniş bir coğrafyada konuşulan bir dildir.
- Konuşan insan sayısının çokluğu ile büyük bir dildir.
- Türkçe sözcük sayısının çokluğu ile büyük bir dildir. Örneğin,
Beyaz: ak, akçıl, buz, fildişi, sütkanı, sütbeyazı, kaymak
Siyah: kuzgun, kara karaşın, abanoz gibi, katran gibi, kestane karası, kömür gibi, marsık gibi.

Ancak Baydur (1952, s. 65)’un “... kelimelerin çokluğu bir zenginliktir, ama, bir şartla: kelimeler arasında ... ince ayrılıklar olursa. Yoksa karışıklıktır. Siyah ekmek kara ekmekten başka bir şey anlatıyorsa, o zaman siyah ile karanın yan yana bulunması bir zenginliktir”, görüşüne katılmamak mümkün değildir.

Çeviri

Çeviri, “kaynak dildeki yazılı veya kaydedilmiş ya da sözlü malzemenin dil bilgisel ve leksik özelliklerinin mümkün olduğunca korunarak, bunların hedef dildeki özgü denk eşlerini bulmak suretiyle, tam olarak aktarılmasıdır” (Eker, 2013, s. 397-406).

Yabancı dilden çeviride dil sorunu öne çıkmaktadır. Nitekim M. C. Anday (1962, s. 63-64), “dil sorunu üzerinde durmayı gereksiz bulanların, ... anlamıyorum ... yabancı dil bilen, batı ülkelerinde okumuş aydınlarımızın, çağdaş kültürü dilimize getirmek için çabalarken dil yönünde çektiklerini bir bilseler” şeklinde sorunu ortaya koymaktadır.

Aklımıza gelebilen çeviri sorunlarını genelleylelim: Dilde yabancı sözcüklerin yaşayabilmesinin, yeni kavramlar getirmesine bağlı olduğu kabul edilmektedir (Baydur, 1952, s. 49). “İnovasyon” örneğindeki gibi. Başlangıçta Türkçe literatürde sözcüğün “yaratıcılık”la birlikte “yenilikçilik” olarak yer aldığını görmekteyiz. İnovasyon yakın

zamanda TV reklamlarında yer alacak kadar yaygınlaşmış olmakla birlikte toplumda kavramsallaşmadığını görüyoruz (Özertem, 2015, s. 119-123).

Bununla beraber yeni terimin Türkçede olduğu gibi ya da seslendirildiği gibi alınması, yaygın biçimde yadırganmaktadır.

Türkçede de olduğu gibi alınan yabancı sözcüklerde zaman zaman üçüncü dillerin etkisi izlenmektedir. Farsçadan alınan, dilimize yerleşmiş “birader” ile İngilizcedeki “brother” benzerliği, bu iki dilin aynı dil grubunda olmasından kaynaklanmaktadır (Eker, 2013, s. 28). Ancak çeviride kök bilgisi de göz ardı edilemez. Tüm diller şu veya bu ölçüde, başka dillerden sözcük alışverişinde bulunmuştur. Eker (2013, s. 39)’in aktardığı yüzdeler, dünyada yaygın kullanılan İngilizcenin söz varlığının “%50’si Latin, %15’i; Grek (Antik Yunanca), %10’unun diğer, ancak %25; Anglosakson yani, %75’inin yabancı kökenli” olduğunu örneklemektedir.

Dilde etkileşim zaman zaman etken ve/veya edilgen olabilmiştir. Etkileşim (kısmen veya tamamen) (Eker, 2013, s. 14):

- Sesçe veya anlamca olabilir.
- Sözcük anlam ve biçimce değiştirilmeden aynen alınır.
- Sözcüğün yabancı anlamı alınır.

Türkçe de diğer dillerden etkilendiği gibi yabancı dilleri de etkilemiştir (Eker, 2013, s. 28).

Terimleştirme Sorunu

Terim (Özerdim ve Binyazar, 1979, s. 176), mesleki uğraş, yazılı veya sözlü iletişim için gereksinimdir. Profesyonel birikimi, ulusal ve uluslararası paylaşabilmek, ancak sözcüklerle mümkün olmalıdır. Terimsel zenginlik bir mesleğe toplumsal statü kazandırabildiği için de önemlidir.

Kültürel gelişime uygun olarak dil geliştirmenin önemi çok önceleri fark edilebilmiştir. Terim oluşturma, Anday (1962, s. 64)’ın “toplumumuzu çağdaş toplum düzeyine çıkarmak konusu olarak ele alınır... , dilimiz kurmak işi kaçınılmaz sorun olarak karşımıza çıkar” sözlerinde olduğu gibi eskiden beri önemli görülmüştür (Köksal, 1980, s. 35).

Yabancı dilden çevirilerde, yabancı dil hakimiyeti kadar Türkçe ile diğer diller arasındaki “dil” yapısı farklılığını bir kere daha hatırlamak yerinde olacaktır (Hepçilingirler, 1998).

Türk dilinin kök temelini (kök bilgisinin) (Aksan, 1987, s. 25-37) diğer dillerden farklı olması zaman zaman aktarılan yabancı köklerin Türkçe ek alamadıkları için kabul görmemesine sebep olmuştur (Anday, 1962, s. 65). Nitekim “kitaplıkbilim” sözcüğünün kullanılmamış olması, “kitap”ın (Arapça: kitab), Türkçe eklerle zenginleştirilememiş olmasından kaynaklanan bir örnektir. Sözcük terk edilmiştir.

Sosyal bilimler alanına yerleştirilemeyen kütüphanecilik, hızla yeni terimler eklenmiş veya eskilerine yeni anlamlar yüklenmiş, nadir bilim dallarından biridir. Dahası “kütüphanecilik” ve “arşivcilik”in yerlerini tamamen yeni olan “bilgibilim” ve “bilgi yönetimi” ortak terimleri almış bulunmaktadır.

Bilgibilim/bilgi yönetimindeki gelişimin özellikle son 40-45 yılda büyük hızla sürdüğünü biliyoruz. Değişim, terminolojide büyük lde gerekleşiemiş/gerçekleşmektedir:

- Teknikbilim kütüphaneciliğin olmazsa olmazıdır. Profesyonelliğin donanımı çeşitlenmiştir.
- Organizasyon ortamları kütüphanelerin dışına genişlemiş ve çeşitlenmiştir.
- Erişim ortamları yaygınlaşıp çeşitlenmiştir.
- Kullanıcı profilindeki değişim çarpıcıdır.
- Disiplinlerarası karakteriştiği eskiye göre çok daha fazla alana yayılmıştır.
- Kütüphaneciliğin yönetim, organizasyon ve erişim (information management) temeline dayanan yeni bilim dalları (knowledge management gibi) yaratılmaktadır.

“Mekanizasyon” sonrası “otomasyon”la kullanılan eski araç-gereç ve yöntemler, belki bir lde prensipler terkedilmiştir. Başlangıçta kütüphanecilik terminolojisine, bilgisayar terimleri yerleşmeye başlamıştır (Köksal, 1978).

Kısaca kütüphane kurumunun yönetimi olarak tanımlanabilecek kütüphanecilik, önceleri kendi teknik ve prensiplerini sürdürürken, ilgilendiği yan dal ise kullanıcının alanıyla sınırlı kalmıştır. Giderek meslek, disiplinler arası karakteriştiğini genişleterek sürdürmektedir. Değişim, organizasyon ve erişimde farklılaşan yöntem ve gereçlerle, farklılaşan kullanıcı karakteriştiğinden kaynaklanmaktadır.

Bu derece hızla alanını genişleten bilim dalının terminolojisinin de aynı hızla yenilenip yerleşmesi beklenir. Nitekim yayınlanan terim sözlükleri izlenirse sözcüklerin hızla eskidikleri görülmektedir (Rotgers, 1970; Soper, 1990).

Kütüphanecilikte ilgili alanlarda yeterince (zellikle yabancı dillerdeki terim sözlüklerinde) yeniliklere uygun biçiminde ilgili terimlere erişilebilmektedir. Türkçede ise çoğunlukla yabancı sözcüklere ve terimlere dayalı sözlükler yayımlanmıştır. Ancak bunları yeni basımlarıyla güncellendiği söylenemez.

Kütüphanecilik terimlerine zaman zaman arşivcilik gibi yan alanlarda ya da bilgisayar bilim dalıyla ilgili sözlüklerde benzer terminolojilere (farklı anlamlar yüklenmiş olsa da) rastlanmaktadır. Örneğin, İngilizce “file” için arşivcilikte “dosya” (Ataman, 1995) kütüphanecilikte “dizim” (Yurdadoğ, 1997), bilgisayarla ilgili teknik sözlüklerde ise “kütük” (Köksal, 1978) kullanıldığı gibi. Gerçekte kütüphanecilik terminolojisi giderek bilgisayar teknik bilimindeki terimleri yüklenmiş bulunmaktadır.

Sonuç

Yeni veya yerleşik terminoloji, mesleki eğitimde gençlerle deneyimli yetişkinler ya da deneyimlilerin birbirleri arasında yazılı, sözlü ya da elektronik iletişimlerini hızlandırmanın yegane yolu olmalıdır. Sözün anlamı, iletişimin gerçek gücü olmalıdır (Tamaro, 2007, s. 15).

Günümüzde mesleki dili, teknikbilimde ileri toplumların dillerinin oluşturduğu bir gerçekliktir (Köksal, 1980, s. 87). Bu terimlerin Trkeleştirilmeleri, mesleki birikim, yenilikleri izlemek, yabancı dildeki kadar Türkçe dilbilgisini gerekli kılmaktadır. Nesnenin z ile sözcük anlamı arasında ilişki bu yolla kurulabilir. Terimin yerleşmesi buna bağlıdır. Tüm eviri çabalarına rağmen yabancı dilde anlaşılır herhangi terimin

Türkçe karşılığı bizim kültürümüzde bir anlam taşımayabiliyorsa üzerinde çalışmak gerekir.

Çeviri ile dile kazandırılan terimin yerleşmesi ve yaşaması, o kültürde anlamlı olması kadar dilin yapısına (iç ve dış form, vb.) uygunluğu ile de ilişkilendirilebilmektedir (Üçok, 2004, s. 34-35).

Bir hayli kapsamlı ele alınmasını düşündüğümüz, dilimize yabancı dilden yeni sözcük kazandırmak; zaman zaman bireysel çabadan öteye gidebilir. Örneğin, mesleğin diğer bilim dallarıyla etkileşim içinde olması, daha önce kullanılmış Türkçe terimleri göz önüne almayı gerektirebilir. İlgili alan/lardaki profesyonellerin yerleşik sözcüklerini tartışmak gerekli olabilir.

Terim yaratmak, yüzyılda bilimsel veya teknikbilimsel bulguların halkla bütünleşmiş, olması görüşü (Brockman, 2015) göz önüne alındığında çeviri, öğretim kadroları, uygulayıcılar zaman zaman kullanıcılarla birlikte tartışarak yürütülen bir süreç dönüşebilmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1987). *Türkçenin gücü*. Ankara: İş Bankası.
- Aksan, D. (2011a). *Dil şu büyüklü düzen*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2011b). *Türkçenin zenginlikleri: İncelikleri*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2013). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Anday, M.C. (1962). *Dilde ölçü. TDK Açık Oturumu*. İstanbul: 19 Mayıs 1962 içinde. Ankara: TDK.
- Ataman, K. (Ed.). (1995). *Arşivcilik terimleri sözlüğü*. İstanbul: Librairie De Pera.
- Baydur, S.Y. (1952). *Dil ve kültür*. Ankara: TDK.
- Brockman, J. (2015). *Üçüncü kültür*. Çev.: Yelda Türel. İstanbul: Alfa.
- Dilde özleşmenin sınırı ne olmalı*. (1962). Ankara: TDK.
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker.
- Hepçilingirler, F. (1998). *Türkçe off*. İstanbul: Remzi.
- Köksal, A. (1978). *Bilişim terimleri ve öneriler kılavuzu*. Ankara: TBD.
- Köksal, A. (1980). *Dil ve ekin*. İstanbul: Remzi.
- Özleştirme Kılavuzu*. (1978). Ankara: TDK.
- Özerdim, E. ve Binyazar, A. (1979). *Yazmak sanatı kompozisyon*. İstanbul: Varlık.
- Özertem, T. (2015). Hoş geldin (!) inovasyon. *Bütün Dünya*, 2015(1), 119-123.
- Rotgers, H.A. (1970). *Funk and Wagnalls dictionary of data processing terms*. New York: Funk and Wagnalls.
- Soper, M.E. (Ed.). (1990). *The librarians' thesaurus*. Chicago: ALA.
- Tamaro, S. (2007). *Her sözcük bir tohumdur*. Çev.: Eren Cendey. İstanbul: Can.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (linguistik)*. İstanbul: Multilingual.
- Vermeer, H.J. (2007). Çeviride Skopos Kuramı. Çev.: Ayşe Handan Konar. A.N. Akbulut. (Ed.), İstanbul: İş Bankası.
- Yurdadoğ, B.U. (1974). *Kitaplıkbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.